

ZAPISKI O BEŽNIH VTISIH

JUŠ KOZAK

S poti. Pariz je že skozi vse veke dražil fantazijo zemljanov. Že v srednjem veku so romali menihi v utrjeno mesto ob Seini in bili dolge debate na Sorbonni za pravice sv. Trojice. Šušljalo se je po temačnih gradovih o lepoti pariških žena, o sijaju na dvoru in o krasoti gotskih cerkva. Ob pesmi trubadurjev so se zamaknila srca proti zapadu. — Visoka kultura je rafinirano morila. Šentjernejska noč je pokazala svetu, kako se varujejo dinastični in cerkveni temelji. Villonov »Testament« je dal Evropi globoki realizem človeške izpovedi in Rabelaisova satira je dokument, na katerem vise pristni pečati genialnega humorja. Kraljevi sijaj je z mečem in s cerkvenim ornatom ustvaril na zapadu pravljično mesto, kjer sta skrivnost mode in civilizacije slavila triumfe. Poslej ni v Parizu več zamrl galski duh, na novo in na novo je snoval in ustvarjal človeškim doživetjem nevidene izraze. Nenadno so se pod površino prefinjene aristokratske družbe zgostile ljudske bolesi in z vulkaničnim izbruhom predrle skorjo, ki se je zdela večna in nepremakljiva. Groza je prhutala skozi Evropo, ko je padla Bastilja in so emigranti slikali strahotne pojave čudnih prikazni iz Faubourga St. Antoina, ki so plenile, obešale, drobile glave in se z noži med zobmi borile za meje domovine. Evropska družba je zagledala ljudstvo v vsej nagoti, ljudstvo, o katerem ni imela prej nobene prave predstave in ji je bila merjaščeva koža vrednejša od tlačanove. Po cesarskih in knežjih orožarnah so brusili meče, če bi val ljudske nejevolje pljusnil čez francoske meje. Revolucija je dokazala fizikalne zakone človeške družbe in ni čuda, če je srh spreletel Evropo, načeti so bili tisočletni idoli. Rousseaujevo ljudstvo je dejanski spoznalo, da ima nadzor nad življenjem, imovino in državo. Če se je ob udarih velikega condottiera Napoleona ljudska volja usmerila v napad in so ljudske plasti tedanje Francije po večini v zmagah in notranji ustavi videle svojo voljo, niso po smrti na Sv. Heleni več prenehale razburjati gornjih plasti. Niso se ozirale na svet, na tuja mnenja o sebi, ko so gradile barikade in za vso Evropo s krvjo reševale ideje. Kolikokrat je bilo videti, da je Francija na tleh, da nima več odporne moči, da se je družba zadušila v korupciji in uživanju, toda neizčrpna sila galskega duha in temperamenta je evropsko kulturo vedno iznova presenečala z novimi revolucionarnimi stvaritvami. Imena Balzac, Flaubert, brata Goncourt, Maupassant, Cezanne, Puvis de Chavannes, Van Gogh, Gouguin, Pasteur, Zola, Rodin, Bleriot, so med tolikerimi drugimi prej zablestela v Evropi kakor doma. Celo iz daljnih ruskih step so romali v šolo na zapad. Duhovna podoba francoske družbe, zemlje in človeka je v najsubtilnejših odtenkih postala last vsega človeštva, kulturni dokument našega življenja na tej zemlji kakor so grški bogovi vsedlina sto in stoletnih človeških naporov. Emigranti vseh dežel so iskali zavetja v legendarni svobodi na francoskih tleh, kakor jo je užival Heine, danes »neznani avtor« v lastni domovini. Velike tehnične stvaritve, ki vstajajo iz novih pogojev in oblik človeške družbe, dajo zemljam novo podobo. Prebujene množice v orientu in okcidentu tekmujejo s stvaritvami, ki so že postale historične, novi izrazi naše življenjske vsedline nastajajo. Bo francoski duh še ostal na krmilu, bo vodil njegov kompas tudi v novi vek? Bosta francoska dežela in Pariz ostala še vedno pravljično mesto človeške kulture? Kakor so me prvič, ko sem se od severa približeval Parizu, vodila čustva, tako sem drugič poln teh problemov prestopil vrata na Gare de Lyon.

Sacré Coeur. Ob prvem prihodu sem jo zagledal nad počrnelimi zidovi. V večernem soncu so lahko žareli melirani zidovi in visoka kupola. Kolikokrat sem še kasneje obstal na bulvarjih, ko se mi je bazilika skozi preseke pokazala vselej v drugi podobi, zdaj bela in mogočna, proti večeru rožnato obžarjena kakor visoka, obklesana skala na Montmartru. Bazilika je ena izmed skrivnostno veličastnih stavb, ki se dvigujejo nad morjem sajastega zidovja, in jih išče pogled za orientacijo in občudovanje. Tam doli Notre Dame, Panthéon, Hôtel des Invalides, manjka pa Bastilja. Eno legendo je čas porušil.

Ribiči in mački. Ustavil sem se v senci visokih zelenih krošenj pred starinsko palačo ob seinskem nabrežju. Plošča je vzdana nad vrati, tu notri je živel Daumier. Pregarjala ga je družba, preganjal cesar, bili so mu vohuni za petami, in družba bi se bila oddahnila, če bi bila zvedela, da je od lakote poginil. V duhu sem si predstavljal tiho izbo, nekje zgoraj v mansardi, kjer je z neutešno strastjo ustvarjal svoje like, zrcalo dobi in veku. Iz Pariza je segel njegov srd do Neapla in »Re Bomba« je postal neumrljiv. Bankirji, trebušni industrijci, menažerija narodnih poslancev, ki ustvarjajo zakone, advokati in sodniki, mesarji pravice, vsi in še toliko drugih, ki so želi in kupčevali s sadovi Vélike revolucije, so ga sovražili zaradi lastne podobe. Premišljal sem pred vrati mračne palače, čemu se rodi človek kakor Daumier s tako čistim in jasnim srcem? Le čemu? Nikogar ne mrzi družba bolj kakor umetnika, ki mu srce izgoreva za človeško lepoto. In vendar so Daumierove karikature, ki so jih v palačah in v prostorih parlamenta uporabljali namesto klosetnega papirja, ostale vest sodobne družbe.

Kakor fantazija so ti izprehodi pod zelenimi drevesi od Pont-Neufa do Pont-Sully. Malokje se je patina starega Pariza tako ohranila. Pred palačami lahko sanjariš o njih prebivalcih, o sijaju, ki je žarel za temi zidovi, o romantiki, ki se je splevala po skritih vrtovih. Tod nekje je Henrik IV. zatajil vero za Pariz, ki mu je trdovratno zapiral vrata. Po teh ulicah so ležali okrvavljeni Hugeni.

Jutranje solnce še ni prebodlo svilene koprene, ki je zastirala dalje. Listi na drevju so utripali v svežem dihu nad Seino, po kateri se je počasi pomikal parnik. Ulice na Ileu so bile skoraj prazne, prodajalne so se šele odpirale, ženske so hitele z vrči mleka. Sredi tlakovane ulice sem prestopil človeško blato. Nihče se ni zmenil zanj, takih človeških malenkosti ne opazijo. Malo prej sem v kavarni, kjer sem po navadi pil zjutraj kavo, opazoval natakarka. Ob trotoarju so pravkar spustili vodo, ki je drla kakor potoček in odnašala nesnago. Natakarkar je vzel servieto, se sklonil do vode, jo namočil in pričel brisati mize, na katere je potem polagal kolače. Za snago veljajo tu drugačni pojmi kakor smo jih vajeni v germanskem območju. Ljudje so prirodni in se ne menijo za nikogar. Spomnil sem se prometne ulice v Quartier Latinu, kjer me je opozorila nase priletna gospa očitno iz visoke meščanske družbe, kako je brezbržno pljunila skozi okno na cesto, po kateri so se valile množice.

Iz tihih ulic starega predela sem se zopet vrnil na nabrežje in se naslonil na kamnite zidove. Spodaj ob Seini so se prebujali razcapani ljudje, ki so najbrže tod prenočevali. Slikar je postavil stojalo in se pripravljajal za delo. Ni ga kotička ali prizora pod mostovi in na kejih, ki bi ga ne bilo še iztaknilo slikarjevo oko.

Pred mostom se sedeli ribiči. Ne vem, ali ga imajo v Parizu, pri nas bi že gotovo imeli društvo seinski ribiči, ki sede nepremično od jutra do večera ob reki in drže dolge palice nad vodo. Nikogar nisem nikoli videl, da bi ujel kako ribo, a njihova potrpežljivost bi pomirila tudi najbolj razburjenega človeka. Večkrat sem prihajal semkaj, a videti ribiča z ujeto ribo se mi ni posrečilo. Kljub temu sem prepričan, da se natakne katera na trnek. Pravijo, da se Rimbaud še ni

bil vozil po morju, ko je napisal eno najglobljih in najlepših pesmi v svetovni literaturi, pesem o »pijani ladji«. Morda je v seinskih ribičih kaj Rimbaudjeve fantazije.

Jutro se je porajalo, kamnita sv. Genovefa je že gledala v solnce, Notre Dame se je motala iz tančic, šum po nabrežju je naraščal, pred trgovinami so žvrgolele pisane ptičice v kletkah, med avtomobili so težki konji bili po tlaku pred vozovi na dveh visokih kolesih. Počasi sem taval po bulvarju v hladni senci in se potapljal v šumno življenje. Pred uradom onkraj ceste so se vrstili mladi možje skozi steklena vrata in se vračali iz pisarne z nakaznicami za delo. Turisti vseh narodnosti, z običajnimi kamerami v usnjenih torbah ob boku so se zvedavo ogledovali in snimali zase spomine. Med okni, na vratih prodajaln so živeli mački, negovane in lepe živali vseh pasem. Izpred neke trgovine nikakor nisem mogel naprej. V oknu med antikvitetami je ležal lep črn maček, mižal in predel. Ko je odprl oči, si nisem mogel dopovedati, da to ni moj maček, ki so mi ga ubili. Kasneje sem se še dvakrat zjutraj vrnil in ga opazoval. Naenkrat sem se počutil v Parizu skoraj domačega.

Šaljiva igra je pritegnila mojo pozornost. Na robu trotoarja, po katerem so hitele množice, je mačka spazila golobe, ki so grulili pod drevesom. Prihulila se je do tlaka in prežala nanje. Za nikogar se ni zmenila. Ni se ustrašila ropota voz in puhanja motorjev, niti za trenutek se ni ozrla, dvakrat trikrat je vsločila hrbet, se po trebuhu primaknila bliže in zopet čakala. Mimoidoči so jo med tem opazili, se ustavljali in kakor bi se jim nikamor ne mudilo, gledali prizor, ki je po izrazih strasti spominjal na džunglo. Cel krog se nas je nabralo. Medtem se je mačka za poskok pritegnila. Kakor blisk se je sprožilo vitko telo, se pognalo po zraku in padlo med golobe, ki so šume odplavali. Mačka je hitro okrenila glavo in jih brez srda pozorno zasledovala. Starejši možak, ki je slonel ob kamnitem zidu, je videl mačkin napor in ji je hotel pomagati. Izvlekel je kos kruha, morda svojo malico, in pričel drobtine trositi golobom, da bi jih zopet privabil. Nisem se več ustavljaj. Krenil sem po nabrežju naprej, a se vendar še nekajkrat ozrl. Še vedno se je zbirala okrog mačke gruča ljudi. Parižan ima razvit čut za naravo in veliko, otroško veselje nad njenimi pojavi. Živi med pticami in mačkami, ki ga razveseljujejo.

Bukinisti Ves svet jih pozna po opisih in akvarelih. Okoli devete odpro svoje zaboje in razpostavijo blago na ogled. So lepše knjigarne v Parizu, v katerih mamijo človeka dragocene izdaje, umetnostni albumi in tehnično dovršene kopije najboljših francoskih slikarjev, so knjigarne, kjer lahko kupiš svetovne in domače raritete, kjer srečuješ avtorje in kjer ugođe tvoji želji po kaki prav posebni izdaji tega ali onega klasičnega dela, na bulvarjih so knjigarne in stojnice s prav tako cenenimi izdajami, toda bukinisti ob Seini so najbolj zanimivi. Ves dan lahko postavaš pred stojnicami, prebrskavaš, stikaš, bereš, nihče te ne bo opominjal. Tudi dragocenosti in zanimivosti odkriješ med vsakdanjim blagom. Z zanimanjem sem opazoval pristne japonske cdtise na svili (v Parizu jih v kletnih prostorih izvrstno ponarejajo). Vsa imena francoskih in svetovnih klasikov najdeš na teh stojnicah, a tudi moderne, še nepriznane avtorje. Kdor ima srečo in zahaja semkaj večkrat, bo zasledil prav poceni novitete, ki zaidejo semkaj predčasno iz bulvarjev, kjer jih zasleduje vroča pozornost. Francoz bi težko živel brez knjige, zato so izdaje cenene in primerne za hiter prelet. V provinci je knjiga še vedno dogodek. Ljudje poznajo zemljo in družbo po opisih svojih mojstrov. Ne vem sicer nič, a slutim, da je to malomeščanskega, konservativnega zgražanja nad drznimi

avtorji vendar le manj kakor v drugih evropskih mestih. Galski duh ljubi duhovitost in oster pogled.

Zola, Pont-Neuf, Thérèse Raquin, vsa tri imena so se mi nenadno združila, ko sem zagledal knjigo v najcenejši izdaji, obudila so mi živ spomin na milje in podobo starega Pont-Neufa. Zagledal sem Jeana iz »Débâcle«, kako koraka trdo po tlaku ozke predmestne ulice. Zbudili so se mi prizori iz »Germinala«, domislil sem se starega čiče iz pivnice, kjer sem prejšnji večer pil vino. Napis na špelunki »Vine et Charbonne« mi je razjasnil šele znanec, s katerim sva sedela pri butiljki, ki je bila še vsa črna od premogovega prahu. Francoske premogokopne družbe pridobe namesto pokojnine starim odsluženim delavcem koncesije za majhne trgovine s premogom, ki mu ga potem oddajajo po znižani ceni. Po navadi so ti ljudje doma iz vinorodnih krajev, od koder dobivajo dobro domače vino, in se v teh premogovnih branjarjih pije izvrstna kapljica, čeprav iz zaprašenih, počrnelih butiljk.

Že v mladosti sta me osvojila Balzac in Stendhal, analizatorja francoske družbe, ki sta poleg vsega ustvarila evropski realistični roman in neumrljive tipe francoske in človeške družbe. Balzaca sem odkril v vseh mogočih izdajah, Stendhalovo sem zasledil le »Chartreuse de Parme«. Skoraj bi se bil pred stojnico v hladni senci zasanjal o Balzacovih ljudeh, Lucienu in Vautrinu, prototipu vseh detektivskih romanov, ki so osvajali svet. Zazdelo se mi je, da sem bil že nekajkrat srečal teto Lizo in videl v kavarnah na bulvarjih in pred Opero starega barona Hulota, kako skozi monokel ogleduje komaj dorasla dekleta. Ne, nisem ga srečal. Danes bi Balzac ustvarjal druge tipe. Za hip sem se vdal primerjanju teh genijev in njihovega dela s sodobno revščino v tako zvani socialni literaturi. Dela, ki uživajo danes sloves revolucionarnosti in novih smeri, se ne morejo od daleč meriti z balzacovsko globino, plastiko tipov in z razsežnostjo njegovega pogleda v človeka. Po običajni diletantski navadi so obsodili Balzaca za socialno reakcionarnega pisatelja. Doslej ga je, mislim, iz časa najgloblje doumel Curtius v svoji biografiji. Šele on je pogodil titansko dinamiko morda najeruptivnejšega pisatelja, v čigar delih bi po temeljitem študiju marsikateri dialektik odkril tendence po socialnem redu, ki se stikajo s sodobnimi. Brez umevanja časa in človeške širine bi seveda ne šlo. Balzac ni priznaval, da se človek suče po dogmi, odkrival je naravo ljudi in v teh mogočnih prsih so odzvanjale vse strune. Če je kdo v literaturi dokazal, da se v delu pravega pisatelja zrcali vsa doba, z vsemi socialnimi, političnimi in znanstvenimi težnjami, potem je bil to Balzac, ki ga je težko umeti, kdaj je imel pri svojem grandioznem delu časa dovolj, da je posegel v vse rezervoarje takratne znanosti. Balzacu je bilo človeško srce biblija, poznal je vse njegove globine in je vedel, da le človek družbi ustvarja lice. Nenadno se mi je zazdelo, da slišim krohot njegovega silnega pljučnega meha, ko je pisal »Contes Drolatiques«. Skoraj me je zgrozilo. Tega humorja ni sam ustvaril, rodil se je pri kraljevskih pojedinah, v tihih samostanih, pri krasnem vinu in obloženih mizah, v opatijah in spovednicah, za meščansko mizo in ne nazadnje pri kmečki in delavski. Renan je v maju 1886. nagovoril pariške študente: »La vieille gaîté gauloise est peut-être la plus profonde des philosophies«. (Stara galska veselost je morda najgloblja vseh filozofij.) Villon, Rabelais, Balzac, Anatol France, vsak jo je po svoje oblikoval in cizeliral. Pristen in začinjen humor je doma na zapadu, ki naravnost uživa nad vsakovrstnimi izrazi človeške narave.

Niti opazil nisem, kako se premikam od stojnice do stojnice, kako se izgubljam v francoski knjigi in se vedno iznova ogrevam: Maupassant, Flaubert, prvi muzej preprostega človeškega življenja, drugi cizeler francoske besede.

Tako sem obhodil bukiniste na desnem in levem bregu, kamor je prišla knjiga do zadnje postaje.

Vino, sir in človek. Nekdo je zapisal, da nima človek, ki mu je vseeno kaj jè — najsi bodo suhi žganci ali dobro prekajena gnjat — nobenega pravega odnosa do življenja, da je po svojem bistvu abstrakten človek. Ne vem, če trditev drži, toda Francozi imajo nos za jedačo in pijačo, prav tako kakor je njihov čut za vse življenjske občutke krepko razvit. Uživati znajo celo v jedilnicah, kjer se hranijo množice, vsipajoče se opoldne iz pisarn, trgovin in šol, katerim je »Pris fix« zatočišče. Lahka a vendar izdatna hrana po teh preprostih jedilnicah vzbuja slutnje o gostijah in kulinarčnih umetninah v restoranih, buržoaznih domovih, posebno še na mizah podeželske buržoazije, ki ji je hrana pglavitni življenjski cilj. Balzac sam je bil mojster v poznavanju in pospravljanju jedi in pijače. Francoska hrana ima tradicijo. Znameniti kuharji so popularne osebnosti, kakor modni kralji in duhovni stvaritelji. Ogromne vsote so že plačevali za skrivnosti jedilnih listov, kadar prihajajo na obisk evropski suvereni in diplomati. Rabelaisove požrtije so se umaknile rafiniranejšim in zvijačnejšim užitkom. Francozi so pravi mojstri v vedi, da se mora v visoki politiki dobro streči želodcu. Narodni poslanci, po Rousseauju ljudska volja, se zadovoljujejo s »kuhinjo pri gosji nožici«, kadar pa potrebujejo jadra visoke politike vetra, se mehovi polnijo z iznajdljivostjo starih menihov. Koliko fines so ti menihi ustvarili galskemu želodcu. Lahko verujemo, da so skozi stoletja prešali in preskušali za visokimi samostanskimi zidovi sire, dokler niso dosegli skrivnostnih receptov najužitnejšega sira, ki ga zadene le tu in tam stoletna skušnja srenjskega sirarja. Prava alkimija je bila doma v obokanih kletih, kjer so patri pretakali in precejali kapljico dragoceno kot kri. Osivel menih je tuhtal nad zelišči in varil likerje, zaradi katerih so se najblagorodnejše dame izpozablale v ljubezni. Ob francoskem siru in vinu so nastajale gotske katedrale, je pel Villon svoje pesmi, in so pisatelji pisali romane. Verlaine in Baudelaire sta bila vse dni hvaležna iznajdljivemu patru. Ne poznam jih, a sem preverjen, da so na sir in vino napisane čudovite ode. Marsikatera domislica v francoski kuturi je njih ilustracija. Naposled ni kar tjavendan, če je racionalistični Montesquieu v socialnih vedah utemeljil »senzualizem«.

Francoska hrana dela človeka prožnega, pijača duhovitega, seveda kjer je dana podlaga. In kar je pglavitno in značilno, ne teši mu poželjenja, ampak mu ga vzbuja.

Tudi povprečen Francoz, izvzemši onega procenta lačnih množic, ki je v Franciji manjši kakor drugje, živi dobro in zadovoljno. Standard je sorazmerno visok, nad petdeset procentov jih je, ki imajo in so si v svesti svoje rente. Malenkostnih razmer, ki so običajne pri nas in v Italiji, niso vajeni. Že stoletja kultivirajo svojo zemljo, iščejo načine boljše izrabe, bogastvo prihaja z morja in iz kolonij. Pogled na podeželje in kmečke domove med vožnjo proti Parizu ne kaže v alpskem območju vkoreninjene čistoče in vestnosti, s katero izrabi kmet vsak pedenj zemlje. Grudo obdelujejo po svojem načinu, bolj na široko kakor v detajlih. Kruh in vino sta poceni in slavna, ima sira, zelenjave in sadja, rib in mesa ne pogrša. Temelji za življenje so ustvarjeni, razen množicam, ki zaslužijo komaj za vsakdanji kruh, za kar pa kaže povprečni Francoz prav malo razumevanja.

Pisali so in govorili, da je Francoz blaziran. Naša katoliška vzgoja jih je in jih še sedaj slika za razvratneže, vdane vsem mogočim zablodam in orgijam. Srečaval sem ljudi, ki si predstavljajo vse Francoze kot izmozgane dandije in ženske, kakor jih je včasih slikal Felicien Rops. In vendar je vse to le pena, ki se v zabaviščih, nočnih lokalih, pod zemljo in v predmestjih zgošča na površini. Res je,

racionalizacija življenja je omejila število rojstev, visoka in stara kultura je nastavila ljudskemu življu še druge pasti, a tako je po vseh civiliziranih zemljah: kultura požira človeka, ki jo ustvarja. Položimo si roko na srce. Komaj smo se izvili iz patriarhalnega, na pol kmečkega malomeščanstva, komaj so se pričele javljati prve posledice industrializirane dežele, že smo v toku padanja rojstev in še drugih značilnih pojavov, ki ogražajo ljudsko zdravje. Povsod v meščanskem svetu je jela prodirati racionalizacija rojstev, pogosto združena z željo po uživanju. V boljših domovih je moda, drugje socialna stiska gnala tudi ženo v službo, da je kljub vsej zunanji verski gorečnosti zanemarjala družino ali pa poskušala vzgojo otrok smešno prilagoditi standardu tako zvane boljše družbe. Izobražena žena, ki nima še pri nas tradicije, kaže sicer z lepimi izjemami vendarle le prepogosto nivo malomeščanske abotnosti in prav nezrelega hlastanja za zunanjimi efekti, bodisi v politiki ali v drugih panogah javnega dela. Kakor hitro se ne more več opreti na šablono, na ta ali drugi katekizem, izgublja vsako samostojnost in se premetava kakor riba na suhem. Premislimo, kako so se naivno reševala socialna vprašanja. Kaj so prav žene pisale glede rojstev in njih omejevanja. Izobraženke, ki jim je bila knjiga še vedno samo plenica, so hotele vse delavske in kmečke matere podučiti, kako naj racionalizirajo število podrastka. Njim nasproti so stale matere, ki so rodile, tvegale in vzgojevale narodno in človeško bogastvo, otroke, ki so marsikdaj smrdeli od umazanosti, a so vendarle rasli. Zene, na zunan ver-nice najprogresivnejših pokretov, so pričele braniti Malthusove teorije. Nihče pa se ni spomnil, da se morata socialni red in družba tako spremeniti, da bo tudi kmetica, uradniška mati, delavka lahko rodila kolikor bo hotela in otroke dobro izredila. Človeštvo ne bazira samo na socialnem redu, temveč tudi na otroku, iz katerega raseta kultura in nje mladost. Ne verujem, da bo kateremu koli social-nemu redu uspelo, izpremeniti zakone narave v blaginjo človeštva. Bolečine prve širše civilizacije, ki jo je naš narod dosegel po vojni, so precej občutne in jih ni mogoče tajiti. Živeti z ljudstvom ni zmožnost, razlagati suho črko, temveč ved-nost, v življenje gledati, ga pojmovati v vsej njega pestrosti in zakonih.

Večkrat sem s takimi mislimi posedal v kavarnici na bulvarju St. Michel, tik pred mostom, kjer se je v dobri uri prelilo mimo več ljudstva kakor ga prebiva v bodisi katerem našem provincialnem mestu. Kljub borbi z visoko civilizacijo in posledicami kulture, posebno očite v takem milijonskem mestu kakor je Pariz, je ljudstvo videti zdravo. Čvrsti in zagoreli so možje, skromno so oblečeni in pre-prosti v noši. Včasih bi izobraženca, morda višjega uradnika ne razločil od obrt-nika s keja. Prijazni niso, ne klečeplazijo pred tujcem, ki prinašajo Parizu dobr-šen del njegovih dohodkov. Odgovori ti na kratko, pogosto se ti zdi beseda celo zadirčna, tudi pogled te ne obliže. Videti so zavestni, praktični in jasni ljudje. V majhnih zavezniških državah imajo pogosto ljudje vtis, da stoje po vsej Franciji slavoloki z dobrodošlicami in da roma tujec iz objema v objem. Francoz ne pozna servilnosti. Zaveznike ceni po koristi, kapital in buržoazija se s prijateljskimi de-želami krepko okoriščajo, politika jim je kupčija brez vsake skrupuloznosti. (Prim. Č. S.! Op. pis.) Vljudnost francoskega človeka ni vsiljiva, zato je prijetna. Tujcu dajo možnost, da se potopi med nje, da živi po svoji volji. Ne vznemirjajo ga s sitnostmi, a ne dajo se motiti. Njihov življenjski tempo je oster.

Otrok je zaostal sredi ceste in se jokaje ogleduje. Stražnik ustavi promet v najživahnejšem pogonu, prime dete za roko in ga pelje na varno. Otroku se v Parizu ni ničesar bati. Motocikli, avtomobili, vozovi, pešci, vse ga spoštuje in varuje. Gotovo ne le zgolj iz strahu zaradi otroka in zaradi padanja rojstev. Na bulvarju St. Germaine je stražnik opazil slepca, ki bi rad čez cesto. Kljub dolgi drveči vrsti

avtomobilov da znamenje, stopi do trotoarja, seže slepcu pod pasho in ga varno, počasi prepelje čez cesto. In šoferji ne preklinjajo. Stražnik je v Parizu poosebljena pazljivost in ljubeznivost, da bi ustregel domačinom kakor tujcem. Kakšno presenečenje, če prideš iz mesta, kjer je stražnik simbol brahialne sile, ki poskuša ljudem na vse načine življenje priskutiti. Pariški prometni stražniki uče ljudi, kaj je dovoljeno, pri nas, kaj je prepovedano. Tudi v stražniku se zrcali stopnja civilizacije. Škoda, da ne vem, kako ti stražniki v Senegambiji vrše svoj posel? Potem bi bila primerjava točnejša. Še majhna značilnost. Sedma popoldne. Na aveniji Champs Élysées leskečejo avtomobili kakor reka. Blizu Clemenceaujevega spomenika nas nekaj čaka na prehod, a vse premalo, da bi stražnik ustavil gosto vrsto voz. Nenadno se na nasprotni strani pojavi lepo dekle iz ljudstva, oblečena v rdečo svilo in razoglava. Šarmantno se nasmeje stražniku, ki z lahkim nasmeškom dvigne roko in ustavi vse vrste avtomobilov. Pred predmestno Venero se je razdelila reka avtomobilov.

Pariška Venera. Gledam. Mož potiska voziček, v katerem veka dete, dva odrasla se obešata nanj, žena, brinetka s polnimi boki in krepkimi prsi hodi zadaj in se razgovarja s prijateljico. Živahno se smejita in se ogledujeta po ljudeh. Pri Romanih so moški zelo pozorni do žena. Negujejo jih in jim kuhajo. Če je Francoz odločen, ga ona gotovo prekaša. Resolutna in koketna, a ne ceneno blago. Realistka. Ogledujem jih izpred kavarne in se čudim tem zastavnim, jedrim ženam, ki žive vendar vedno med zidovjem, v tesnih prostorih, kjer je zrak nasičen z dimom in bencinskim smradom. So prišle iz provinc? Otroci se mi zde do kakega desetega, dvanaajstega leta šibki in anemični, starejši so čvrsti in zdravi. Bržkone morajo zaradi pomanjkanja zraka in zemlje najprej preživeti dobo otroških bolezni, dokler se ne okrepe. Poldne je minilo in že se vsipajo od vsepovsod dekleta po bulvarjih. Mična, vitka bitja šume kakor čebele. Oči jim bliskovito švigajo, vsak hip jim je dragocen v življenju, nobena priložnost jim ne uide. Nasmejane so in popravljenе, kjer je bila narava manj radodarna. Vsaka kretnja je izzivalna a nikoli lascivna. Videti je, da življenje ljubijo in ga uživajo, gotovo po pameti, ker ne poznajo sentimentalnosti; čutnost in veder humor sta jim v krvi. Oblik svojih mičnih teles ne skrivajo, nasprotno, poudarjajo jih s finim okusom in očitno izpovedujejo, da zrela breskev ni samo za v muzej. Tudi nagota v Folies - Bergère ali Moulin Rouge je prirodna, ob sebi umevna kakor kretnja francoske žene. Kdo zna tako pogledati? Najbrže jih je malo na svetu. Morda Poljakinja ali Rusinja in še ta na svoj način. Hodil sem na ekspres kavo v pekarno v naši ulici. Približno štiridesetletna, zastavna gospa, ki je imela že odraslo hčerko, je sama stregla. Dvakrat, trikrat sem pil kavo pri njej in tiho ogledoval še vedno lepo Parižanko. Ko sem se neki dan vračal iz mesta, je stala pred pekarno in mi menda za šalo vrgla pogled, ki je povedal vse in nič. In prav ti pogledi ostanejo v spominu, sproži jih vedno čuječa, čutna narava. Nikjer ne srečuješ priderije, svetohlinstva, pogrnjenega greha, vse je očitno in prirodno, zato očarljivo. Sredi bulvarja in največjega prometa se fant in dekle strastno poljubujeta. V parkih, kavarnah se nihče ne ženira, objemati se in poljubovati. Počutiš se tako domačega, da se v redkih trenutkih zaveš, kako strašen tujec si med milijoni. Kdor prihaja v Pariz s predsojki in zapetim srcem, mu ostane to ljudstvo tuje. Prav tako vsakemu, ki pričakuje, da se mu bodo Parižani približali. V Parizu živeti, se pravi med njimi izginiti. Morda je prav to tista privlačnost in posebnost, ki zamalja svet. Vse je enako, piti francosko vino, jesti breskve ali sir, gledati moža in ženo. Narava se nikjer ne skriva.

Prav poseben je užitek sedeti takole na bulvarju in samo gledati, kako se tisoči premikajo mimo, ljudje, ki jih nisi nikoli še videl v življenju in veš, da jih nikoli več ne boš. Vse hiti, skoraj beži, vsak za svojim ciljem ali brez njega, nekdo je lačen, drugi hiti v urad, tretji na sestanek, ta ogleduje s strokovnim očesom zapake, torbice in žepe, spet oni išče človeka, s katerim bi rad obračunal, drugi je šel na izprehod, misli lovi in pregleduje knjige po izložbah, sam pa sedi pred kavarno že uro in si komaj opazil, da so prej čista tla vsa nasuta s srkalnimi slamnicami in papirčki. Sediš, imenuješ vse to življenje, in ne veš nič, kaj je prav za prav to gibanje. Kitajec, mogoče iz Nankinga, se počasi pomika med množico. Kdo ve, kaj premišlja in kdo se briga zanj, ki je utonil v milijonskem mestu. Skupina malajskih študentov se prismeje, šalijo se z mladimi Parižankami, »črn zamorec« vodi pod pasho »Lepo Vido«, kam v pristan? Ni se še utrnila minuta, ko se z bleščečimi očmi prismeje zamorklja in se obeša mornarju v pisani maji na tetovirano laket. Nekdo mi je trdil — se domislim — da nastaja na zapadu nova rasa — Berberi, Kabili, zamorci se mešajo z belci, ponekod celo po načrtu. Ljudje hočemo vedno vse naprej vedeti in določiti. Velika je slast ugibati v množico, kaj bi bil po poklicu onile stasiti gospod. Hlače ima lepo zlikane, na levem laktu mu visi palica, pred izložbo si popravlja kravato. Malo upognjeno se drži in videti je, da ima za bližnjo bodočnost jasen cilj pred sabo. — ?? — Film se premakne, prikaže se drug človek. Dostojanstveno hodi, včasih se mu za spoznanje premakne glava na levo, na desno, več pogled ošine ljudi, lahen nasmešek mu zaigra okoli ust, ne more skriti, da vse ve in pozna vse globine, Pariz je požrl. — Debelušno mamko s košaro na roki in otrokom ob sebi boš hitro presodil: meščanka, žena in skrbna mati. Jadno vihra mimo elegantna dama vsa v svili, ve, kako se hodi po tlaku, saj ji noge kar plešejo. Spremlja jo bandit, neumit, nepočesan fant, z raztrganimi hlačami in golimi rokami. Kaj družita ta dva? Ona bi bila lahko kontesa, demimondka, artistinja iz cirkusa, Balzac pomagaj! Življenje je na debelo nametana snov.

Še nečesa sem se domislil, ko sem opazoval ljudi, ki sem jih imel za Francoze. Že absolutizem jih je vzgajal v etatizmu. Krvavi boji v dneh Velike revolucije so jim ustvarili temelje, na katerih jim je zrasla zavest, da se čutijo narod, ponosen, malce ošaben, zavesten in gospodovalen. Ustvarili so si materialne osnove, iz katerih se ta zavest prav tako napaja kakor iz velike kulturne tradicije. Sirota pa ne pozna nikoli zavesti. Ljudstvo, ki je živelo v fevdalnih odnosih, katerih se še ni oprostilo, ki še ni rodilo iz sebe resničnega meščanstva in ni še preživelo kapitalizma, kateremu so bili doslej družbeni vrhovi le vase zaprto malomeščanstvo, raja, ki se je borila in krvavela le na ukaz, nikoli iz svoje volje in potrebe, in ki ji dajeta vera in cerkev edino kulturno tradicijo, zraven pa strada, trpi in se peha za vsakdanjim kruhom kakor pes za kostjo, odkod naj črpa to ljudstvo nacionalno in človeško zavest? Vsak tujec mu je gospod, skuša mu z dušo in telesom postreči. Mali ljudje so še vedno velike občudovali. Srd ga popade in jeza ga razvname, če mu poskuša kdo krpo grude, na kateri živi, potegniti izpod njega. A veliki nacionalni in človeški zavesti ni dorasel. Spomnil sem se te kmečke in viničarske sirotinje, izgaranih primorskih kolonov in ribičev in postalo mi je bridko pri srcu. Človek ne more nikoli brez svoje domovine potovati, to se pravi brez onih, za katere živi.

Nenadno me je prevzela druga misel. Bo moglo to ljudstvo, ki polni te bulvarje zadovoljno, s prefinjenim okusom, od sebe zavzeto in opojeno, voditi tudi takrat, ko se bodo oglasile vse te lačne in zatirane množice, ki nekje v srcu vendar čakajo

na odrešenje. Kdor hoče voditi človeštvo, mu ustvarjati življenjske pogoje in kulturo, mora znati trpeti, narodno in človeško bolečino sam občutiti.

Okus in še kaj. »Eine echte Pariserin«, hvalijo zgovorne gostje na soareji gospejino hčerko, ki se pod maminim nadzorstvom obrača pred njimi, razkazuje svileno toaleta, si z manikiranimi prsti popravlja čipke in se na debelo našminkana sladko smehlja. »Woher haben si das bestellt? So was... Bitte... Famos... Das ist nett... Tudi notarjeva gospa je prinesla letos tri obleke iz Pariza... aber... ihr passt, das nicht... Ach und die Frisur... wo hat sie die her?... In Paris hat sie sie gesehen und eingeprägt... Tudi frizura je iz Pariza... Kolossal!...« Fevdalna družba na gradovih ni imela prav nič drugačnih razgovorov kakor sodobna meščanska.

Vračal sem se iz sentimentalno osladne produkcije v Folies-Bergère, kjer je tisti čas ime Josefine Backer maloslavno zahajalo in zagledal pred sabo mlado damo v toaleti iz črnega tafta z rdečo rožo ob boku. Vse na njej je bilo tako graciozno, ritmično ubrano in vendar preprosto, da bi si utegnila le umetnikova fantazija izmisliti tako kompozicijo obleke in človeškega telesa, v kateri je dama nekaj novega in obleka melodija na telesnih gibih. Lep briljant ji je blestel na roki, dva velika v uhanih pod rafinirano, skromno pričesko. Takrat sem se zavedel, kaj je »eine echte Pariserin«. Ne ponaša se s svilo, ne z briljanti in čevljički, ampak z okusom. V tem je razlika med provincialnim posnemanjem in okusom, ki ustvarja nekaj novega.

Že Goethe je dejal, da bi moral biti popotnik čimbolj objektivni in bi se moral vsega subjektivnega ogibati. Veliko vprašanje, če se človeku na bežnem poletu skozi zemljo to posreči, kajti subjektivni vtisi sredi neznanega sveta so sprva človeku edini vodnik. Šele množina pojavov omogoča opazovalcu, da izlušči iz pojavov nekaj, kar je.

Pohodi po mestu, ogledovanje in odprte oči opozarjajo nenehno na artistski okus. Ogleduješ kravate, obleke, galanterijo, pohištvo, bižutrijo, kavarniške draperije, delavska dekleta v Metrô, prodajalke, knjige, cvetličarne, povsod se ti odkriva diš nečesa, ki daje predmetom in osebam posebni čar, kakor da jih obseva ali žari iz njih neka nevidna luč. Ne varaš se. Povsod se ti odkriva nekaj posebnega, kar je igranje ustvarila človeška roka. Prav ta igrivost, ki ji problem ne povzroča nobenih težav, izvira iz nekega prirodnega daru, ki ga imajo romanski narodi — bogsigavedi zakaaj, ali zaradi klime, zemlje, duhovne konstitucije — in ta je pri Francozih najbolj razvit. Nedvomno je brusila okus velika tradicija, ki seže daleč tja v srednji vek in še dalj, a sama tradicija bi brez naravnega daru nič ne opravila. Mlado dekle je oblečeno kakor brezštevila njenih vrstnic, a nekje si je pritegnila krilo, prišla majhen okrasek in spoznala bi se izmed vseh. Okus izvira gotovo iz razvite čutnosti in smisla za lepoto barve in linije.

Spominjam se razstave pri Maillotovih vratih. Na razsežnem razstavnem prostoru so bile postavljene lične hišice v različnih slogih, celo pločevinasta, ki bo stala na Mont-Blancu, je bila med njimi. Vsaka teh hišic je bila po svoje grajena, v nobeni niso bili prostori enako razdeljeni. Pohištvo je bilo pravtako raznovrstno. V eni iz slame do zadnjega svečnika, v drugi iz lesa, v tej kovinasto, v oni iz blaga ali usnja, in v vsaki so obrtniki na očeh opazovalcev izdelovali predmete, določene za hišico. Že bežni pogled je razodeval veliko stanovanjsko kulturo, ki se je kazala v zgradbi, razdelitvi prostorov, predvsem pa v čudoviti barvni harmoniji notranjščine. Le oko, ki ima občutek za najsubtilnejšo nianso tonov, ustvarja tako preprosto in eksotično. Še posebno zanimivo je bilo dejstvo, da vsa

ta udobnost in krasota ni vzbujala zavisti do onih, ki se bodo v teh prostorih lahko radovali življenja, ampak le občudovanje.

Prav ta prirodni, vrojeni okus in iznajdljivost v ustvarjanju novih čutnih vtisov sta botrovala francoskemu slikarstvu, stavbarstvu in kiparstvu. Tudi tujci ne morejo odoleti francoski šoli in okolici. — Med zelenjem v parku zagledaš kip srednjeveškega trubadurja, kakor da je davni čas oživel. Bronasti spomenik znamenitega zdravnika ima mogočno krošnjo platane za baldahin. Clemenceau »Tiger« je kakor živ postavljen na skalo med ljudstvo. Malokje, tudi v Rimu nisem zasledil toliko arhitektonskega smisla. Ne smemo si seveda predstavljati, da vsak nov poskus z lahkoto prodre. Rodinov Balzac je priča zmagovalnega konservativnega in malomeščanskega obzorja, kar pa dejstva o latentnosti okusa ne izpremeni.

Tri razstave leta 1937., velika historična razstava vsega francoskega slikarstva od početka do novega časa, ona v paviljonu »Neodvisnih« in Van Goghova so izčrpno ilustrirale razvoj francoskega okusa na platnu. Ko so se po revoluciji osvestile ljudske plasti, je francoski umetnik nadaljeval tradicijo evropskega slikarstva, ki so jo doslej izmenoma ustvarjali Italijani, Španci in Nizozemci, in je po ostri borbi s predsodki priboril zmago stilu nove dobe, v katerem se je vse prevesilo na barvo, v kateri se je topil predmet. Artizem, ki tiči v vsakem Galcu, in čutnost sta zopet vsej Evropi ustvarila šolo. Ne morem zatajiti domneve, da še ni poslej noben čopič dosegel visoke umetnosti tega resničnega slikarstva — pesništva. Picasso je Španec, a ustvarjal je v Parizu in rasel iz francoskega slikarstva. Tudi najbolj problematična njegova dela ne zataje slikarskega čuta, ki se je šolal pri Manetu in kasnejših mojstrih. Kljub vsej problematiki je Picasso cel človek, a Picassojevcu njegova slaba karikatura. Razumljivo je, da je francoski duh v glavnem docela odklonil slikarsko spako nemškega ekspresionizma.

Ob teh mogočnih razstavah mi je še nekaj drugega priklenilo pozornost. Nekje na polici sem iztaknil najnovejšo izdajo »Gargantua in Pantagruel«, ki jo je ilustriral Dubout. Morda se človečnost najgloblje odkriva v humorju. Fin in nesurov humor, ki pogodi bistvo, je na svetu redkejši od draguljev. Če je kje doma, je v Franciji. Ilustracije in karikature, tudi po najlascivnejših brošurah dokazujejo, da zna ta okus tudi najbanalneje stvari iz človeškega življenja dvigniti v sfere, kjer se vsaka vulgarnost izgublja. Dvoumnost je včasih tako popolna, da se je prej, ko je pozorno oko odkrilo prikrito vsebino delikatnih prizorov, že izgubila poanta otipljive lascivnosti. Francoski okus je morda največji in najiznajdljivejši v svojem humorju in satiri.

Izprehodi Neznana roka je izklesala med himerami na Notre Dame groteskno glavo satanovega sinu »Penseur« ki se roga Parizu pod sabo. Takrat je bil Pariz še majhen, utrjen, stražili so ga stolpi, zapirala visoka tečajna vrata in srednjeveški dvigalni mostovi so branili prehod čez Seino. Penseur je ostal nepremičen nad Parizom, ko se je pričelo mesto razlivati po plitvi kotlini in je naraslo v morje hiš med Boulognskimi in Vincennskimi gozdom, kjer lahko dvignjena obzorja ustavljajo oči. Kakor je sv. Genovefa zaščitnica Pariza, tako je »Penseur« njegov simbol, vedno snujoča, svet vznemirjujoča glava, ki bdi nad človeško srenjo noč in dan s svojimi pajdaši. Tako je živ, da se človeku nehote zazdi, da bi ga lahko v tihi noči, ko zatone luna na zapadu, videl, kako bo mlasknil z jezikom in zazdehal. Včasih se morda vsega, tudi večno snovati naveliča. Preveč je videl zločinov v imenu Tiranije, preveč je videl zločinov, izvršenih v imenu Svobode. Le hip in že mu bo hušknil porogljiv smehlaj čez spačeno lice, iskra

satanova, in v temni noči, v visoki manzardni sobi se je doslej neznanemu človeku porodila nova ideja.

Pariz hrani nešteto podobnih, čeprav po izrazu morda ne tako grotesknih glav in podob. Povsod jih srečuješ, povsod te presenečajo, po katedralah, parkih, tesnih kamnitih ulicah, toda »Penseur« je le eden.

Pariz je ohranil strukturo svoje rasti iz srednjeveškega v moderno vele mesto. Arhitekt Haussmann mu je na povelje sedanskega Napoleona ustvaril prav za prav današnjo podobo, ko je opasal velike bloke enako visokih, manzardnih hiš s širokimi bulvarji, po katerih šumi, bobni moderni promet. Ker so postali bulvarji pretesni in tempo preoster, je ves Pariz razrit z rovi bliskovite Metrô, podzemne železnice, ki pada pod Seino, se dviguje na Montmartru in se zopet spušča, in nenehno v obratu požira ljudi tu in jih meče tam na dan. Z Eiffela ali kar mi je ljubše iz Notre Dame mi plove pogled v zgodnjem jutru nad temnimi ploskimi strehami, nad katerimi se dvigujejo dimi in se razblinjajo megle. Oko se ustavlja ob kamenitih otokih, Sacré Coeur na Montmartru, na Trocadéro, na Hôtel des Invalides, na Montparnassu, na Pantheonu in drugih, ki štrle kakor čeri nad hišami. Tedaj obide človeka čudna groza nad to neizmerno širino človeških bivališč.

Pariz je kakor gozd, ki si ga že vsega pretaknil in ti vendar vsak izprehod odkriva nove stvari. Predstavljam si, da bi lahko leto in dan taval po Parizu in bi se ne naveličal teh izprehodov. Vsak del živi zase, povsod pozabljaš prejšnjega, nikoli ne moreš občutiti celote, dasi jo slutiš in te žene nje dinamika.

Bulvarji so se že praznili, stranske ulice so bile tihe, ko so ropotali vagoni po bivših tramvajskih tirnicah proti »Les Halles«. Žalostno in melanholično so se ozirali voli skozi mala okenca po hišah in svetlih reklamah. Slutili so pripravljene sekire. Okoli »Les Halles« so vreščale ženske, v svitu močnih žarnic so kupičile zelenjavo za drugi dan. Na golem tlaku je ležal cel hrib kislega zelja, izpod katerega se je na vse strani cedilo in zaudarjalo v nos. »Ventre de Paris«, kakor ga je krstil Balzac, se je polnil. Drugo jutro se je odprl. Zopet me je obšla groza, ko sem se skozi kričečo množico pomikal skozi ogromne prostore, kjer so se v poletni sopari zgoščali vsi duhovi in smradi, sredi katerih se človek šele prav zave, kaj se pravi žreti. In Pariz se je pripravljaj na žretje. V dolgih vrstah so stali za težkimi mizami goloroki mesarji med svežimi, rožnatimi, odprtimi voli. Nehote sem pomislil na to, da se v bližini nahaja Palais Royal. Kralji se ne boje mesarjev. Premikal sem se skozi oddelke, kjer je gagala perutnina v tisočih, so ležali kupi sira vseh vrst, se lesketale morske ribe in so sladkovodne plavale v bazenih, skakali kunci v kletkah, se rdečilo temno meso srn in jelenov, so viseli fazani, race, gosi, kar je bilo še živih živali, vse prestrašene pred lačnimi očmi. Pobegnil sem iz teh prostorov med zelenjavo. Za en dan so posmukali cele njive zeljnatih glav, kolerabic, buč in tako dalje. »Ventre de Paris« je sprejemal in bruhal. Toliko, da nisem zdrknil nad gnjilimi odpadki sadja in zelenjave, ki so jih metali kar na cesto, kjer so se grmadili drugi kupi, za katere ni bilo prostora v notranjščini. Nenadno sem opazil čudne postave, sifilitične starce, pokvečene ženske, razcapane rahitične otroke, ki so se plazili kakor podgane med množico in znašali na kupe smrdljiv, gnjil krompir, mesne odpadke, ki so se valjali po tlaku, črviv sir in drobovje. Bog vedi, iz katerih lukenj so prilezli, morda iz tunelov Metrô ali iz zasteničenih predmestnih barak po svoj vsakdanji kruh. Posebno dovoljenje imajo, da se smejo plaziti med nogami prodajalcev in kupcev in pobirati odpadke, preden pridejo na gnoj. V »Ventre de Paris« se plazijo človeške

podgane. Živi Pariz. Tam gori na severu v bližini Pte de Clignancourt je mrtvi Pariz. V sredo so bile vse barake »Au repos de puces« odprte. Največja pariška starina, kjer najdeš v črvivih barakah vse, kar je Pariz nosil. Vse vrste oblek, stare frake, smokinge, cilindre, srajce in kombineže, petrolejske svetilke, svete in posvetne podobe, škapulirje, kamenčke za vžigalnike, teatarske kulise, pohištvo do nočnih posod, porcelanastih in pločevinastih, prstane in koljeje, čevlje, copate, stroje, kravate, slamnike, pajčolane, ženske klobuke, parfume, skratka vse najdeš tam, kar je kdajkoli rabil civilizirani človek, ki ga je življenje stisnilo, da je moral prodati zadnjo cunjo s sebe. In za vse to bogastvo in priče človeške civilizacije, za ta ogromni semenj človeške bede samo šaljivi naslov »Au repos de puces«, namesto velikega kulturno historičnega seminarja v bližini, kjer bi romaniopisci in dramatikci zajemali snovi kar iz vodnjaka.

Neki dan sem dolgo časa ogledoval v cerkvi St. Sulpice vzdane marmorne plošče, na katerih so bile vklesane zahvale univerzitetnih študentov za srečno prestane izpite. Ne le v kipih in zidovih, tudi živi srednji vek se je še ohranil.

Padaš sem padaš tja in toneš. Prevzet od zlate luči v Sainte Chapelle občuduješ ta filigranski gotični dragulj. Nekaj minut kasneje te presune zlati napis na justični palači »Liberté, égalité, fraternité«. Pod tem simbolom je vse mogoče; J'accuse in Stavisky. K Notre Dame, v kamnitih čipkah se vračaš v vseh urah, njena melodiozna stroga arhitektura spada med čuda sveta kakor piramide. Pred njo lahko sanjaš o globinah in zakonitostih kamnite umetnosti.

Zdaj blodiš po ogromnih Louvrskih dvoranah in si črv med sfingami in asirskimi skulpturami, popoldne se potikaš po ozkih smrdljivih ulicah tik za največjimi bulvarji in se čudiš človeku, ki prebiva tod brez zraka, v stisnjenih prostorih, kjer je izrabljen vsak kotiček in vsak kos malo debelejšega zidu za telefonske celice, stranišča in shrambe. Le kanarčki v kletkah, obešenih zunaj na zidu, vrve na zraku. Pogrezneš se pod zemljo, kjer so atrakcije za tujce, bolj kamnite dupline kakor kleti. Na zidu ti kažejo slavne podpise, kakor Danton, Desmoulins, St. Just, Robespierre, »Madame« poje kuplete. Tod, da so se shajali nosilci revolucije. Danes padajo semkaj skozi skrivnostne vhode dame in gospodje iz visoke družbe, Amerikanci in Indijci, ki žele videti apaše in temni, podzemni Pariz. Zgodovini je vedno kabaret za petami.

Pariz je mesto, v čigar dinamiki tudi vsakdanje zadeve postajajo nevsakdanje. Še vedno si nisi utešil žeje in radovednosti, čeprav si ga preromal iz Jauresovega okraja do Orleanskih vrat in še enkrat počez od Maillotovih vrat do Bastilje.

Trinajstega julija l. 1789. je še stala ponosna trdnjava in jetnišnica, nekdanj historijska atrakcija Pariza. Od Maillotovih vrat do Bastilje in še naprej do Place de Nation stojijo v dolgi vrsti zgradbe, vrtovi, spomeniki francoske krvave zgodovine, eno so ustvarjali kralji in cesarji, drugo je ljudstvo. Štirinajstega julija 1789. l. se je po stranskih ulicah, ki so vodile k Bastilji, pripeljala fevdalna gospoda, žlahtni plemiči in fičfiriči s svojimi napudranimi metresami in ljubicami, da bi prisostvovali grandioznemu prizoru, ko bodo topovi bruhal na St. Antoine in bodo granate mrcvarile množico. St. Antoine je bil zabasan, po njem so vrele množice in gardisti. V Bastilji pa je napeto prisluškoval poleg svojega blaznega tovariša glasovom od spodaj Tavernier, ki je trideset let prebil v ječi, ker je poskušal Ludvika XV., »ljubljenega kralja«, ki je izstradal svoje ljudstvo s »pogodbo gladu«, z žepnim nožem zabosti. Ko so bili zavzeti mostovi in so puške Švicarjev utihnile, ter je ljudstvo planilo v temne hodnike, se je Tavernier od presenečenja onesvestil, njegov blazni tovariš pa se je režal prišlecem s črnimi,

škrbastimi zobmi. Kakor Tavernier, se je tisti dan fevdalna gospoda onesvestila, obšla jo je groza, da je svet poblaznel, ko je ustvarjal pojem »Človeka«. Preko dvestotisoč ljudi je med štirinajstim in petnajstim julijem zapustilo Pariz. V revolucionarnem mestu, ki je takrat za vso Evropo, po ljudski volji, a včasih tudi po naključju ustvarjalo človečanske pravice za vse človeštvo, je že živel Napoleon, ki se je že potihoma pripravljalo, da stopi na cesarski prestol. Ko so sanskiloti prvič vdrli v Tuillerije in si je moral Ludovik XVI. nadeti rdečo, frigijsko kapo, bodoči simbol republike, je mršavi oficir zašepetal svojemu sosedu, da bi bilo treba prvih pet sto postreliti in vsi bi pobegnili. Iz previdnosti ni tega svojemu prijatelju Robespieru nikoli povedal. Sedaj se svetijo na spomeniku sredi bastiljskega trga imena onih, ki so ta dan kri prelili, a Napoleon leži v častnem grobu. Veriga zgodovine.

Ko sem zopet stopal po široki St. Antoiniski cesti, sem hodil kakor omoten. Opazoval sem visoka poslopja in trgovine, pa sem nenadno zagledal Fournaya in mamko Bonnemère, kako korakata zavrtna pred sanskiloti in dere za njima predmestje. Že se mi je zdelo, da me bodo potegnili za seboj, ko so mi udarili iz španske dalje na uho topovi, ki so v tistih dneh pričeli pretresati Madrid in Barcelono. Domislil sem se ječ in taborišč, o katerih krožijo po vsem svetu zgodbe, kakor so se nekoč podtalno širile o Bastilji. Bil sem čisto sam sredi nepoznanih množic in sem ves presunjen od borbe za svobodo, kljub njenim tisočerm farsam na vseh polutah, za pravico in lepoto življenja, korakal v opoldanski pripeki po razbeljenem tlaku in nosil v srcu marzeljezo. Ni ostala »Liberté, Egalité, Fraternité« le simbol, ki mu mora človeštvo šele dom zgraditi?

Exposition 37. V političnih časih imajo tudi razstave ves drug značaj kakor v mirnem času, ko so le manifestacije reklame in zabav. Kolonialna razstava je bila svoje dni kljub zbranemu znanstvenemu materialu, ki je predstavljal nje manjši del, le ogromno zabavišče s predstavami pravih arabskih in berberskih konjenikov. Tedaj se je Pariz seznanjal s prirodopisom in etnologijo svojega imperializma, nasičenega po svetovni vojni. Svetovna razstava 37 je bila v nekem pogledu politična razstava. Izvedla jo je tako zvana »ljudska fronta«, ko so se dvigale po vsem Parizu stisnjene pesti. V Metrô so se skozi aristokratski St. Lazaire vozili mladi frontaši z rdečimi zastavami in v marsikateri gumbnici sta se svetila srp in kladivo. Po Champs Elysées so korakale v nedeljo pred visoko pariško družbo kolone frontaških izletnikov in prepevale novo marzeljezo. V louvrski palači se je vsako jutro zbirala za nastop Blumova policija, sami mladi ljudje. Mrko je gledal aristokratski in kapitalistični Pariz na vretje delovnega ljudstva v osrčje. Ognjeni križi, od Tardieuja podpirani, so snovali zaroto. Tovarne so zasedli delavci in španski republikanci so se hrepeneče ozirali čez Pireneje, čakali topov in mitraljez. Vznemirila se je londonska City, kajti država je bila v ljudskih rokah, ali bolje njenih voditeljev, ki so bili nekateri izmed njih člani gornjih kapitalističnih slojev. Spodnja družba je poskušala zgornjo prepljuskniti. V zanemarjenem delavskem predmestju je zidal Corbusier najmodernejšo, znamenito osnovno šolo, ki je dobila po Marxu ime. Ko je v Madridu držala vroče govore La Passionaria, se je v Parizu odprla svetovna razstava na obsežnem prostoru ob Seini in vključila, nalašč zanjo prezidani Trocadéro.

Pred gledališčem Sarah Bernhardt me je prodajalec večerne izdaje pozdravil s stisnjeno pestjo. Igrali so dramatizirano Gorkega »Mater«. Vse gledališče je bilo nabito polno kljub večkratnim reprizam. Igralci so govorili patetično in kadar

je padla beseda socializem, je vse gledališče ploskalo. Dobil sem vtis lahko gorljivega navdušenja za nove ideje, ki še niso pognale globljih korenin.

Če se je Ludvik XIV. naslajal nad iluminacijami svojih fontan, so užitki, ki jih je imelo ljudstvo z nočnimi iluminacijami na Seini, daleč presegli kraljeve. Vsa moderna tehnika je bila vdinjana za bajno razsvetljavo, ki se je odigravala na Seini in na umetno ustvarjenih kaskadah pod Trocadéro. Tudi motiv je bil sodoben, moderen. Obramba Pariza pred zračnimi napadi. Značilno defenziven. Stotisočglave množice so zadrževale sapo ob veličastnih prizorih, ko so švigali vodometi iz reke, zdaj oranžasti, zdaj beli in zopet živordeči. Kakor, da se je odprl Inferno, tako so dolgo uro sikale, ječale, žarele, brizgale vode, padale megle, skozi katere so plapolali ognjeni zublji. Pogosto se ni več razločilo, ali voda ugaša rdeče ognje, ali žolti plameni vžigajo vodo. Vojne strahote so se prelile v najbolj fantastično bajko, ki je francoski kralji niso mogli več videti.

Z geslom: kultura je last ljudskih množic!, so odprli paviljon znanosti in ved, kjer se je ljudstvo seznanjalo z vsemi dognanji moderne znanosti in tehnike. Paviljon ni bil nikak panoptikum, temveč resen, znanstveni inštitut, kjer so univerzitetni profesorji in asistenti tolmačili ljudstvu znanstvene pojave. V grandioznem prostoru so krožila nebesna telesa in se med ogromnimi medenimi krogli sproščale električne sile. Noben znanstvenik se ne bi sramoval na podoben način približati množicam geološke posebnosti naše zemlje. Domnevam, da se doslej še nikjer ni znanost tako na široko in v tako mogočnem stilu odprla ljudstvu.

Razstava vsega francoskega slikarstva, pomnožena z razstavo »Neodvisnih« in Van Goghovo, ki je bila zaradi poljudnega, biografičnega značaja močna napadana, je dala globok pregled francoske umetnosti. Corbusierov paviljon »De nouveaux temps«, je manifestiral novejši razvoj. Gibljivi paviljon, podoben velikemu indijanskemu šotoru, je bil ves poslikan z avtorjevimi idejami in popisanim z njegovimi sentencami. — »Stroji so naši sužnji! — Uničiti denar je prvi pogoj! — Povratak k zemlji omogoča le družinsko izkoriščanje grude s pomočjo kolektivnih sredstev. — Študij agrarne reforme je bil izvršen pred večimi leti od skupine sarthskih kmetov, (vodil jih je Nobel Bezard, poljedelski delavec). Bistvo reforme je bil nov tip kmetije (družinske) na eni strani, na drugi zadružne vasi. Kmetje so jih imenovali »Vesela kmetija« in »Vesela vas«. — Urediti sedanji svet! — »V soparici pod platneno streho so ljudje strmeli na zibajočih se lesenih hodnikih, v ilustrirane načrte za ostvaritev novega Pariza, ki mu je Haussmannov le še ovira, v naslikane prizore iz veselega, novega sveta. Arhitekt Corbusier, ki si je zase postavil, v tih ulici v Auteillu znamenito stekleno hišo, je revolucionar v arhitekturi in mislec nove svetlejšje socialne bodočnosti.

Če francoska družba in politika ne moreta izvleči nog iz blata sedanjih dni, sta francoska kultura in njen genij s to razstavo in še z marsičem dokazala, da sta segla preko svoje dobe kakor so nekoč Rousseau in še drugi, in da bosta zvesta veliki tradiciji tudi v novih dneh, »nouveaux temps«, presenečala svet s svojo iznajdljivostjo.

Kje se bodo vzmeti teh dni sprožili? So se nemara že? Tudi francoski duh in francoski stvaritelj trpita pod težo svojih dni in se zavedata kakor Goethe pri Valmyu, da se je nova doba že pričela, a ji kultura sama ne bo ustvarila podobe.